

9.

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΝΑΟΥ
ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ

Συγγραφεύσα μὲν 1836
ὑπὸ τινος Ἀρχαιολόγου,
Ἐπεξεργασθεύσα δὲ
παρὰ τοῦ σοφοῦ συγγραφέως
τῆς

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΑΔΟΣ.
ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΥΠΟ Ι ΑΖΑΡΙΔΟΥ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ,
ΤΥΠΟΙΣ Ι. ΑΖΑΡΙΔΟΥ.

1849.

Π Ε Ρ Ι
ΤΗΣ
ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ.

Ἡ ἀποπερατωθεῖσα ἐπισκευὴ τῆς Ἀγίας Σοφίας εἶναι συμβάν ἄξιον τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτάνου Ἀβδοῦλ-Μετζιτ ἀποδεικνῦον ἐναργῶς τὸν πρὸς τὰς τέχνας ζῆλον τῶν Ὀθωμανῶν, τοῦ λαοῦ τούτου εἰς τὸν ὅποιον προσῆψαν τινὲς τὸν βανδαλισμὸν, μὴ συλλογισθέντες, ὅτι εἰς τοὺς Καλίφας καὶ εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς Σουλτάνους ὀφείλονται τοιαῦτα ἀριστουργήματα ἀρχιτεκτονικῆς! Ἔνεκα τῶν προλήψεων παρημελήθη ἀπὸ τριῶν ἤδη αἰώνων ὁ γιγαντώδης ναὸς, τὸ κῦδος τῶν ἡγεμόνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἡ Ἀγία Σοφία ὅσημέραι ὠδεύεν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀμελείας τῶν ἐπιφορτισμένων τὴν ἐπιστάσιαν αὐτῆς. Ἀλλ' ἅμα τὸ κράτος καλῶς ἰδρύθη, μὴ ἔχον πλέον νὰ καταπολεμήσῃ στάσεις καὶ φανατισμὸν ἐν τῇ ἐσωτερικῇ καὶ ἐξωτερικῇ, ὁ ἐνδόξως ἀκολουθῶν τὸ ἔργον τῆς ἀναμορφώσεως τοῦ πατρὸς του Σουλτάν Ἀβδοῦλ Μετζιτ ἔθεσε πᾶσαν Λύτου τὴν φροντίδα εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ τὸν περίφημον τοῦτον ναόν.

Πρὶν ἢ ὀμιλήσωμεν περὶ τῶν γενομένων ἐργασιῶν θέλομεν δώσει ἰδέαν τινὰ τῆς Ἀγίας Σοφίας. Τὸ ἔργον ἡμῶν δὲν θέλει περιορισθῆ εἰς τὸ νὰ τὴν ζωγραφίσωμεν κατὰ τὴν παροῦσαν αὐτῆς κατάστασιν, θέλομεν προσπαθῆσαι ἵνα δώσωμεν λεπτομερείας τινὰς ἐπὶ τῆς ἱστορίας καὶ κατα-

σκευῆς αὐτῆς. Ἐπὶ τούτῳ οὖν λαμβάνομεν ὁδηγοὺς τὸν Πέτρον Γίλιον (Giles), Βαντούρην (Banduri), Δοῦκ-Ἄγγελον (Ducange), Τεξιέρον (Texier), τὸν σεβάσμιον γέροντα Πατριάρχην Κωνσταντίον, καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις τὸν Βαττισιέρον, ὃν θέλομεν ἀκολουθήσει βῆμα πρὸς βῆμα.

Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας κτίσας τὴν ἐπωνυμιον αὐτοῦ πόλιν, τὸ ἐπισημότερον τῶν Βυζαντίων εἰδωλεῖον, κατὰ τὸν Κώδινον, μετεποίησεν εἰς Ναὸν Κυρίου καὶ ἀνέθηκε τῇ τοῦ Ἰψίστου Θεοῦ Σοφίᾳ· « Σοφίαν καλοῦσιν οἱ Βυζάντιοι τὸν Ναὸν ἐπικαιριώτατα, τῷ Θεῷ τὴν ἐπωνυμίαν ἀπεργασάμενοι. » (Προκόπιος ὁ Καισαρεύς Περὶ κτισμάτων Ἰουστινιανοῦ Β. Α. Κ. Α.) Οὗτος ὁ Ναός ἐστὶν ὁ πρῶτος, ἐν ᾧ ὁ σκληρῶς καταδιωκόμενος Χριστιανισμὸς, ἀφήσας τέλος τὰ σπήλαια καὶ τοὺς κρυπτήρας, ἀνεφάνη ὑπ' ὄψιν τοῦ κόσμου μετὰ κρότου νικηφόρος κατὰ τοῦ κράτους τῶν εἰδώλων.

Κωνσταντῖνος ὁ Αὐτοκράτωρ ὁ τούτου υἱὸς ἀνεπλήρωσε (κατὰ τὸν Θεοφάνην) τὰ τοῦ Ναοῦ τούτου ἑλλείποντα, ἐκτείνας αὐτὸν κατ' εὖρος καὶ μῆκος, δρομικὸν τὸ μόρφωμα.

Κατὰ τὸ 388 ἔτος ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου, ψευδοῦς φήμης ἐν Κωνσταντινουπόλει διασπαρείσσης, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ αὐτὸς νενίκηται καταστραφείς ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἰταλίαν πολέμῳ, οἱ Ἀρειανοὶ στασιάζσαντες ὥρμησαν καὶ ἐνέπρησαν τὸν ὄροφον τοῦ Ναοῦ τῆς Σοφίας, ὃν ἐπεσκεύασεν εἶτα ὁ Θεοδόσιος διὰ τοῦ μαγίστρου Ρουφίνου.

Ἐπὶ Ἀρκαδίου Αὐτοκράτορος τῷ 404 ἔτει, μετὰ τὴν ἄδικον ἐξορίαν τοῦ θείου πατρὸς Χρυσοστόμου, ὑπ' ἀγανακτήσεως τοῦ λαοῦ, πυρποληθείσης τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀνωκοδομήθη τῷ 415 ἔτει τὸ δεύτερον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Θεοδοσίου Αὐτοκράτορος τοῦ Β'. τοῦ καὶ μικροῦ,

δρομική ὡς καὶ πρότερον. Διήρκεσε δὲ ὁ Ναὸς αὐτὸς χρό-
νους 447 ἄχρι τοῦ 537 ἔτους, ὅτε ἐπὶ τῆς ἐγερθείσης
παρὰ τῶν δύο ἐκείνων ταραχοποιῶν κομμάτων Πρασίνων
καὶ Βενέτων καὶ τῶν συνεγερθέντων μετ' αὐτῶν πολιτῶν
κατὰ τοῦ Αὐτοκράτορος φρικτῆς ἐπαναστάσεως, τῆς ἐκ
τοῦ δοθέντος παρὰ τῶν ἀποστατῶν πρὸς ἀλλήλους συν-
θήματος ΝΙΚΑ κληθείσης, ἐσφάγησαν ὑπὸ τῶν στρατη-
γῶν Βελισσαρίου, Ναρσῆ καὶ Μούνδου 30000 ἀποστατῶν
πρὸς παῦσιν τῆς ἀνταρσίας, καὶ ὅτε συγχρόνως τὸ δ οἱ
ἀποστάται ἔβαλον πῦρ ἀπετέφρωσε πρὸς ταῖς ἄλλοις
λαμπροῖς κτιρίοις, κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς Ἱστορικοὺς, καὶ
αὐτὸν τὸν τῆς Σοφίας Ναὸν τὸ τρίτον.

Μετὰ δὲ τὴν παῦσιν τοῦ ἐμφυλίου τούτου κακοῦ,
ὁ Ἰουστινιανὸς πρὸς εὐχαρίστησιν καὶ παραμυθίαν τοῦ
περιαλγοῦντος πλήθους, ἀπεφάσισε νὰ ἀνοικοδομήσῃ τὴν
Ἀγίαν Σοφίαν τοσοῦτον μεγαλοπρεπῆ, περιφανῆ καὶ θαυ-
μάσιον, ὥστε μεγέθους ὑπερβολῆ, εὐπρεπεία σχήματος,
καὶ ποικιλία παντοδαποῦς ὕλης πλουσίας, ὁμοία ταύτῃ
τῇ οἰκοδομῇ, ἀπὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου ἄχρι τῶν ἡμε-
ρῶν αὐτοῦ, οὐκ ἐγένετο πώποτε· ὕθεν καὶ ἔγραψε καθ'
ὄλην τὴν ἐπικράτειαν πρὸς τοὺς στρατηγοὺς, Σατράπας
τῆς Ἀσίας, διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν καὶ θεμάτων, ὅπως
ἀποστείλωσι τὰ κοσμοῦντα τὰς κατ' Ἀσίαν, Ἰταλίαν, Ἀτ-
τικῆς καὶ νήσων πόλεις καὶ Ἑλληνικοὺς Ναοὺς διὰ Προπυ-
λαίων, Τόξων Θριάμβου καὶ ἄλλων καλλίστων μνημείων
περίδοξα ἀρχαῖα ἔργα στηλῶν ποικίλων, μαρμάρων δια-
φόρων χρωμάτων καὶ ἄλλων. Ῥωμαῖα τις κυρία Μαρκία
ὀνομαζομένη ἀπέστειλεν ἐκ Ῥώμης ἀπὸ τοῦ Ναοῦ τοῦ
Ἡλίου ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ σχεδιῶν ὀκτώ κίονας ἐκ πορφυρίτου
κοσμοῦντας ἄλλοτε τὸν ἐν Βαλθεῖν ὑπὸ τοῦ Αὐρηλιανοῦ

κτισθέντα Ναὸν τοῦ Ἰλλίου, οὗ ἀντίτυπον ἦν ὁ ἐν Ρώμῃ· Κωνσταντῖνος ὁ τῆς Ἐφέσου ἑπαρχος ἔπεμψεν αὐτῷ ὀκτὼ ἐξ ἰάσπου κίονας ἀφαιρεθέντας ἐκ τοῦ περιφήμου Ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλαι πόλεις ἐπρομήθευσαν διαφόρους κίονας.

Ὁ Ἰουστινιανὸς συνήθροισεν ἐργάτας πανταχόθεν, τὴν διεύθυνσιν δὲ τοῦ ἔργου ἀνέθηκεν εἰς δύο Ἕλληνας ἀρχιτέκτονας, Ἀρτέμιον τὸν Τραλλιανὸν καὶ Ἰσίδωρον τὸν Μιλήσιον· ὁ πρῶτος μάλιττα ἦτο σοφὸς μηχανικὸς, ὅστις, κατὰ τὸν Ἀγαθίαν τὸν Σχολαστικὸν (ὄρα Βιβλ. Ε.), πρῶτος ἀνεῦρε τὴν τῶν ἀτμῶν ἐνέργειαν καὶ μετεχειρίσθη αὐτὴν πρὸς ἐκδίκεσιν κατὰ τοῦ ῥήτορος Ζήνωνος, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν οἰκίαν κατήκει, θέσας εἰς τὸ δωμάτιόν του λέβητας ἑρμητικῶς κλεισμένους καὶ ὀδηγήσας τὸν ἀτμὸν διὰ χαλκίνων σωλήνων εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ Ζήνωνος, ὅστις ἐμφοβὸς ποσὶ τρομαλέοις ἐξῆλθε τῆς οἰκίας ὑπολαβὼν αὐτὴν τοῖς δαίμοσι παραδεδομένην.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κοινοῦ οἱ ἀρχιτέκτονες οὗτοι ἦσαν μόνον ἐπιφορτισμένοι ἵνα ἐκτελῶσιν ἀπλῶς τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀυτοκράτορος, πρὸς θν, ἔλεγον, ἄγγελος Κυρίου εἶχε δώσει τὸ σχέδιον καὶ τὰ ἀναγκαῖα χρήματα πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ἱεροῦ οἰκοδομήματος· ἤθελε τῷ ὄντι πιστεύσει τις βλέπων τὴν σπουδὴν καὶ τὴν φροντίδα μεθ' ἧς ὁ Ἰουστινιανὸς ἠκολούθει τὸ ἔργον. Μὴ οὔσης μακρὰν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Παλατίου ὁ βασιλεὺς ἠνωσεν ἀμφοτέρω δια μιᾶς πηρύου ὥστε νὰ δύναται πᾶσαν ὥραν, χωρὶς νὰ φαίνεται, νὰ ἐπιτηρῆ εἰς τὸ ἔργον· τότε ἐνεδύετο ἕνα χιτῶνα μάλλινον, ἔφερεν ἐπὶ κεφαλῆς ἕν σουδάριον, καὶ κρατῶν εἰς χεῖρας καὶ μίαν ῥάβδον ἐπρόντιζε νὰ ἀνταμείβῃ τοὺς προθυμοτέρους ἐργάτας· τὸ αὐτὸ παράδειγμα τοῦ ζήλου μᾶς

παρουσιάζει καὶ ὁ Σουλτάν Ἀχμέτ Α. κατὰ τὴν περίπτω-
σιν τῆς παρ' αὐτοῦ ἀνοικοδομῆς τοῦ φερωνύμου δζαμίου.

Οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχον ὑπὸ τὰς διατα-
γὰς τῶν ἑκατὸν ἀρχιτέκτων, ὧν ἕκαστος εἶχεν ἀνά ἑκατὸν
ἐργάτας· πέντε χιλιάδες ἐργατῶν ἦσαν διαμοιρασμένοι
πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος καὶ ἕτεροι πέντε πρὸς τὸ ἀριστερόν.
Ὅποτε ἀνεστράφησαν τὰ θεμέλια τοῦ Ναοῦ ὁ Πατριάρχης
Εὐτύχιος ἐπεκαλέσθη τὰς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν ἀπεί-
ρων ἔργων· ὁ Αὐτοκράτωρ μὲ τὸν ὑπαγωγέα εἰς χεῖρας
ἔρριψε τὸ πρῶτον κερκωτὸν (κορσάνι) εἰς τὰ θεμέλια.
Τὸ κερκωτὸν τοῦτο ἦτο κατασκευασμένον μὲ ὕδωρ κριθῆς,
τὸ ὅποιον συμπηγνύμενον ἀποκτᾷ τὴν στερότητα τοῦ
σιδήρου. Ἐπὶ βάσειος εἴκοσι ποδῶν ἐκ τούτου τοῦ μίγμα-
τος ἀνηγέρθησαν τὰ πρῶτα θεμέλια· τὰ τεῖχη δὲ κατε-
σκευάσθησαν ἐκ πλίνθων.

Ὅποτε δὲ ἐγένετο λόγος περὶ κατασκευῆς τοῦ θόλου
ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπεμψεν εἰς Ῥόδον Τρώϊλον τὸν Κουβικου-
λάριον, Θεόδωρον τὸν Πατρίκιον καὶ Βασίλειον Κοιαί-
στορα, ἵνα ἐπιστατήσωσιν αὐτοψεῖ ἐπὶ τῆς κατασκευῆς
τῶν πλίνθων οἱ ὅποιοι ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὸ
ἔργον· οἱ πλίνθοι οὗτοι κατασκευάσθησαν ἐκ γῆς τοσοῦτον
ἐλαφρᾶς ὥστε δώδεκα αὐτῶν ἐζύγιζον ἓνα συνήθη· πάντες
δὲ ἔφερον τὴν ἀκόλουθον περιγραφὴν· *Ὁ Θεὸς ἐθεμελίωσεν
αὐτὴν, καὶ οὐ σαλευθήσεται· βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεὸς τὸ
πρὸς πρῶτ' πρῶτ' ἀποπερατωθείσης τῆς κατασκευῆς τῶν
πλίνθων κατέθετον αὐτοῦς κατὰ σειράς, ἀναγινωσκόντων
τῶν ἱερέων εὐχάς.*

Ἄρσῳ ὁ ναὸς ἐτελείωσεν ἐστοχάσθησαν νὰ τὸν κοσμή-
σωσι μεγαλοπρεπῶς· τὸ χρυσεῖον καὶ τὸ ψηφωτὸν ἐπεχύθη
ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιφανείας· οἱ τοῖχοι περιεκοσμήθησαν ἀπὸ

πολύτιμα μάρμαρα· τὰ κιονόκρανα περιεχρυσώθησαν, οἱ θόλοι ἐζωγραφήθησαν μὲ ἐγκαυστον καὶ περιεκοσμήθησαν μὲ μωσαϊκὸν χρυσοῦν καὶ χρωματισμένον.

Ἡ ἐρεῦρες τῆς ὑέλου καὶ τοι ἀρχαιοτάτη, διότι ἀνευρίσκεται εἰς τὰς Αἰγυπτιακὰς καὶ Συριακὰς ἀρχαιοτάτας, δὲν ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους εἰς τὸ ἐντελές διαφανές ὅπερ καθιστᾷ τὴν ὕλην ταύτην χρήσιμον εἰς τὰ ἐργαλεῖα τῆς ὀπτικῆς· κατ' ἀρχὰς μετεχειρίσθησαν μόνον αὐτὴν πρὸς ἀπομίμησιν τῶν πολυτίμων λίθων καὶ ἡ ὑελώδης ζύμη ἦτο χρωματισμένη· κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσιν ὠραῖα προϊόντα τῆς κρυσταλλοποιίας. Οἱ Ἕλληνες κατεσκεύαζον πλίνθους ἐξ ὑέλου, ἐπέθετον φύλλον χρυσοῦν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας προσκολλῶντες αὐτὴ διὰ κόμμεως, καὶ ἐκάλυπτον πάλιν τὴν ἐπιφάνειαν δι' ὑέλου. Ἐκ τῶν πλίνθων τούτων ἐσχημάτιζον τετραγωνίδια, ταῦτα δὲ τὰ μωσαϊκὰ ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ κοσμῶσιν οὐχὶ μόνον τὸ ἔδαφος τῶν οἰκοδομῶν ἀλλὰ καὶ τοὺς τοίχους καὶ τοὺς θόλους αὐτῶν· γενικῶς δὲ ἅπασαι αἱ ζωγραφίαι τῆς Ἁγίας Σοφίας ἦσαν ἐπὶ ἐδάφους χρυσοῦ. Ὁ τρόπος οὗτος εἶναι ἐκ τῶν χαρakterῶν τῆς πολυχρόου τῶν Βυζαντινῶν ἀρχιτεκτονικῆς, ἣτις ἀνευρίσκεται εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως μέχρι τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος. Ὑπῆρχεν εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν μεγίστη δαψίλεια σκευῶν καὶ λυχνιῶν· πάντα τὰ ἱερὰ σκεύη ἅπερ μετεχειρίζοντο διὰ τὰς μεγάλας ἐορτάς, ὡς τὰ δισκάρια, δισκοπότῃρα, ἀρτοφόρια κτλ. ἦσαν ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ· ἠρίθμουν ὀγδοήκοντα Εὐαγγέλια, ὧν ἕκαστον ἐζύγιζε δύο κεντηνάρια ἕνεκα τῶν πολλῶν περικοσμημάτων· ἐπὶ τούτοις χρεωστοῦμεν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Ναὸς περιεῖχεν ἐξ ἑκατῶν χιλιάδων λυχνίας, ἐπτὰ σταυροῦς

ένός κεντηναρίου ἕκαστον. Παῦλος ὁ Σιλεντάριος ἀναφέρει εἰς τοὺς Ἡρωϊκοὺς αὐτοῦ, ὅτι ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τόσαι λυχνίαι κρεμάμεναι δι' ἀλύσων χαλκίνων ὥστε ἐφαίνοντο ὡς ὠκεανὸς πυρός.

. . . . . Ἐκκριμίες δὲ
Εὐρκίος πλωοῦσι κατ' ἕτερον ἀντὶ θαλάσσης.

Εἶναι ἐν τοσοῦτῳ βέβαιον, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ διὰ τὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τοῦτο τὸ μέγα καὶ λαμπρὸν μνημεῖον ἐδαπάνησε μεγίστας ποσότητας· ἐπὶ τούτῳ μετεχειρίσθη τοὺς φόρους τῶν ἐπικριτῶν τοῦ κράτους, τὰ λάφυρα τῶν βαρβάρων τὰ ὅποια ἔφερον αὐτῷ οἱ στρατηγοὶ Βελισσάριος, Μοῦνδος καὶ Ναρσής· ἀλλ' ἐπειδὴ ταῦτα πάντα δὲν ἐξήρκεσαν, ἀνέλυσαν τοὺς μολυβδίνους σωλῆνας τῶν πηγῶν τῆς πόλεως ἀντικαταστήσαντες αὐτοὺς διὰ πηλίνων. Διὰ τὰ δώσωσιν ἰδέαν τινὰ τῶν δαπανῶν ἃς ὁ Ναὸς οὗτος ἐπροκάλεσεν, οἱ χρονογράφοι λέγουσιν ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἤδη δαπανήσει τετρακῆσια πενήκοντα δύο κεντηνάρια χρυσοῦ πρὸς ἀνέγερσιν τῶν τειχῶν ἐνὸς ποδὸς ἀπὸ τοῦ ἐδάφους.

Ὁ Αὐτοκράτωρ ἤρχισε νὰ ἐτοιμάζῃ τὸ ἀναγκαῖον πρὸς κατασκευὴν τῆς Ἀγίας Σοφίας ὑλικὸν ἀπὸ τοῦ πέμπτου ἔτους τῆς βασιλείας του κατὰ τὸ 532 ἔτος, ὕπερ διήρκεσεν ἑπτὰ ἔτη καὶ ἕξ μῆνας, ἔπειτα ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι διαρκέσαι ὀκτὼ ἔτη καὶ ἕξ μῆνας· δυνάμεθα ὅθεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ Ναοῦ αὐτοῦ διήρκεσε δεκαεὺς ἔτη· μετὰ δὲ τὴν ἀποπεράτωσίν του ὁ Ἰουστινιανὸς ἠθέλησε νὰ γείνη ἡ ἐγκαινίασις αὐτοῦ μετὰ πάσης τῆς ἐνδεχομένης λαμπρότητος.

Ἀναβάς λοιπὸν ἐπὶ τεθρίππου μετέβη εἰς τὸ ἵπποδρόμιον, ἐνθα ἐσφαγίασαν χιλίους βόας, δέκα χιλιάδας προβάτων, ἑξακοσίας ἐλάφους, χιλίους χοίρους, δέκα χιλιάδας ὄρνεις

καὶ δέκα χιλιάδας ὀρνίθια, τὰ ὅποια μετὰ τριάκοντα χιλιάδων μέτρων σίτου διενεμήθησαν εἰς τὸν λαόν· ὁ Αὐτοκράτωρ συνοδευόμενος παρὰ τοῦ Πατριάρχου Μηνᾶ διευθύνθη ἐπομένως πρὸς τὸν Ναδν, τοῦ ὁποίου αἱ πύλαι ἠνοίχθησαν ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ· ἅμα δὲ φθάσας εἰς τὸν ἱερὸν περίβολον ἀνέκραξε· « Δέξα τῷ Θεῷ, τῷ καταξιώσαντί με τοιοῦτον ἔργον ἀποτελέσαι. *Νερίκηκά σε Σολομών.* »

Γενομένης τῆς ἱερᾶς τελετῆς ὁ Μιαγίστωρ Στρατήγιος διέσπειρεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τρία κεντηνάρια χρυσοῦ, τὰ ὅποια ὁ λαὸς ἔσπευσε νὰ συναῖξη· αἱ εὐχαί, ὀλοκαυτώματα, δημόσιοι πανηγύρεις καὶ διανομαὶ τῶν χρημάτων διήρκεσαν ἐπὶ δεκατέσσαρας ἡμέρας.

Καταπεσόντος τοῦ θόλου ἐκ τῶν ἐπισυμβάντων βιαίων σεισμῶν καὶ καταστρέψαντος τὸ θυσιαστήριον καὶ τὸν ἄμβωνα, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνωκοδόμησεν αὐτὰ, σχήματι οὐχὶ πλέον σφαιρικῷ ἀλλὰ κυμβαλικῷ, οἷος νῦν φαίνεται· νέα δὲ ἐγκαινίσεις παρὰ Εὐτυχίου τοῦ Πατριάρχου οὐχ ἦττον λαμπροτέρα τῆς πρώτης ἔλαβε χώραν τὸ 32^{ον} ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου.

Ἢδη μένει νὰ ἐξετάσωμεν ἕκαστον μέρος τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἣν οἱ ἀρχαῖοι ἐσύγκρινον μὲ ἱπποδρόμιον. Ὁ πρόναος ἦτο μεγάλη αὐλὴ περικυκλωμένη μὲ πρόπυλαια καὶ μαρμαρόστρωτος, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ὑψοῦτο μία ἀναπηδητικὴ πηγὴ ἐξ ἰάσπου· ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης οἱ πιστοὶ ἦντλον τὸ διὰ τὸν ἀγνισμόν ὕδωρ, διότι δὲν εἰσῆρχοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν πρὶν ἢ ἀποπλύνωσι τὸ πρόσωπον καὶ τὰς χεῖρας· εἶναι ἀξιοπαρατήρητον ὅτι οἱ Χριστιανοὶ μετέδωκαν εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς τὴν καθαριότητα τῶν ἀρχαίων χρόνων.

Ὁ Δουκάντζ μᾶς φανερόνει ὅτι ὑπῆρχον πολλαὶ πηγαὶ

εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως ἐκάστη μερὶς ἀποπλύνηται ἰδιαιτέρως καὶ μὴ δίδῃ αἰτίαν εἰς τὴν τοῦ ἀντιθέτου χρώματος ὅπως γελάσῃ καὶ ἀστευθῇ, ὡς τοῦτο συνέβαινε κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην· προστίθησι δὲ ὅτι ἔθετον ἐπὶ τούτων τῶν δεξαμενῶν τὴν ἀκόλυθον καρχινικὴν ἐπιγραφὴν·

Νίψον ἀνομήματα μὴ μόναν ὄψιν.

Ὁ στίχος οὗτος ἀναγινωσκόμενος δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν εἶναι ὁ αὐτός. Οἱ ἱερεῖς εἶχον ἐν τῇ Ἀγία Σοφίᾳ ἰδίαν πηγὴν, τὸ ὕδωρ τῆς ὁποίας ἐξήρχετο ἐκ τοῦ στόματος δώδεκα λεόντων καὶ ἐπιπτεν ἐντὸς δώδεκα μεγάλων ὀσφράκων, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ὠνομάσθη *Λεοντάριον*. Ὁ πρόναος εἶχε προσέτι καὶ τὰ προαύλιά του, ἐνθα ἐφαίνετο τὸ ἄγαλμα τὸ ὁποῖον ὁ Κωνσταντῖνος ἀνήγειρε πρὸς τιμὴν τῆς μητρὸς του· μετὰ ταῦτα ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνήγειρε καὶ τὸ ἰδικόν του.

Ὁ ἔσω νάρθηξ ἦτο στοὰ τις ἔχουσα πέντε πύλας, ὧν αἱ τρεῖς κατὰ μέτωπον ἤνοιγον πρὸς τὸν πρόναον, αἱ δὲ δύο πλάγια πρὸς τὰ πλάγια προπύλαια αὐτοῦ· οἱ τοῖχοι αὐτοῦ ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐκ πλίνθων ἔχοντες ἐξήκοντα μέτρων μῆκος καὶ ἐξ πλάτους ἄνευ τινῶν στολισμῶν· αἱ πύλαι αὗται συγκοινωνοῦσι μετὰ τοῦ ἔσω νάρθηκος διὰ πέντε ἐτέρων πυλῶν μὲ θυρώματα ἐξ ὀρειχάλκου κεκοσμημένα σταυροῖς· ἡ δευτέρα αὕτη στοὰ ἔχει θόλον κυλινδρικὸν μετὰ ὑποβάθρου ἐκ πρασίνου μαρμάρου· ὁ θόλος ἅπας εἶναι κεκοσμημένος ἐκ μωσίου, μία τῶν ἐπ' αὐτοῦ ζωγραφιῶν παρίστα τὸν ἀρχάγγελον Μιχαὴλ φέροντα γυμνὴν τὴν σπάθην εἰς χεῖρας· εἰς τὰς δύο ἄκρας τοῦ ἔσω νάρθηκος δύο πύλαι ὀδηγοῦσιν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ὧν ἡ

μία είναι ἐξ ὀρειχάλκου φέρουσα τὸ ὄνομα τῆς Ἐλειπαρ-
 Οένου γράμμασιν ἀργυροῖς, ἅπερ καὶ τὴν σήμερον ἀκόμη
 διακρίνονται. Ὁ ἔσω νάρθηξ ἔχει ἐξήκοντα μέτρα μήκους
 ἐπὶ δέκα πλάτους.

Εἰσέρχεται τις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ναοῦ δι' ἐννέα
 πυλῶν ἀντιστοιχοῦσῶν μὲ τὰ κατηχούμενα, κεκοσμημέ-
 νων ποτὲ ἐξ ὀστέων ἐλέφαντος, ἠλέκτρον καὶ ἀργύρου· πολ-
 λοι ἐπίστευον ὅτι ἡ κέδρος ἐξ ἧς ἦσαν αὐταὶ κατεσκευασμέ-
 ναι ἦτον ἐκ τῆς κίβωτοῦ τοῦ Νῶε· τῶν πυλῶν τούτων πυρ-
 ποληθεισῶν Μιχαὴλ Κουροπαλάτης ὁ προσαγορευόμενος
 Ῥαγκαβὲ καὶ Λυτοκράτωρ κατὰ τὸ 813 ἔτος, κατε-
 σκεύασεν ἐκ χαλκοῦ ἄλλας, ἐφ' ὧν ἀναγινώσκεται κεχα-
 ραγμένον ΜΙΧΑΗΛ ΝΙΚΗΤΩΝ. Ὁ Κ. Τεξιέρος ἐξηγῶν τὴν
 ἐσωτερικὴν κατασκευὴν τῆς Ἀγίας Σοφίας λέγει, αὐτὶ εἶναι
 κτισμένη ἐπὶ σχεδίου τετραγώνου 81 μέτρου μήκους ἐπὶ 60
 πλάτους· ἐν μέτρῳ τούτου τοῦ τετραγώνου ὑψοῦται θόλος
 τριάκοντα πέντε μέτρων, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τεσσά-
 ρων μεγάλων ἀψίδων αἵτινες σχηματίζουν τέσσαρες πα-
 ρωτίδας· ἐπὶ τῶν δύο ἀψίδων τῶν καθέτων τῆς ἀψίδος τῶν
 κατηχουμένων ἐπιστηρίζονται δύο θόλοι ἡμισφαιρικοὶ οἱ
 ὅποιοι δίδουσιν εἰς τὰ κατηχούμενα σχῆμα ὠοειδές· δι' ἐ-
 κάστου τούτων τῶν δύο ἡμισφαιρίων διέρχεται ἕτερον ἡμι-
 σφαίριον μικρότερον ὑποστηριζόμενον ἐπὶ τῶν κιόνων· αὕτη
 ἡ ἐπίθεσις τῶν θόλων, τῶν ὁποίων τὰ ἄκρα τῆς ὑποστηρί-
 ξεως δὲν φαίνονται, δίδει εἰς τὸ ἔργον μεγίστην λαμ-
 πρότητα. »

Κατὰ δὲ τὸ τοῦ Ναοῦ μέσον λόφοι εὐμεγέθεις ἐκ τε-
 τραγώνων σκληρῶν συγκείμενοι λίθων ἐγείρονται τέσσαρες,
 Πινσοὶ καλούμενοι, δύο μὲν τούτων πρὸς ἄρκτον, δύο δὲ
 πρὸς μεσημβρίαν, ἀντιπρόσωποι (κατὰ τὸν Καισαρέα

Προκόπιον) καὶ ἴσοι πρὸς ἀλλήλους, Κίονας ἐπ' ἐδάφους ἐξ ἐκάστου μέρους ἔχοντες τέσσαρας· ἐπὶ δὲ τῶν στερεῶν τούτων Πινσῶν, περικεκαλυμμένων μὲ περικαλλεστάτην ὀρθομαρμάρωσιν, στηρίζονται αἱ περιλαμβάνουσαι καὶ τὰ ὑπερῶα τῶν κατηγουμένων ἢ γυναικονίτηδος, τέσσαρες μέγισται ἀψίδες (καμάραι), αἱ βαστάζουσαι ἐπὶ τοσοῦτου ὕψους τὸν μετάρσιον τοῦ Ναοῦ Θόλον ἢ Τροῦλλον, τὸν βαρμαζόμενον διὰ τὸ τῆς τέχνης τολμηρὸν, ὡς ἀπρωρημένον. Τοῦτον δὲ Παῦλος ὁ Σιλεντιάριος ἐξυμνεῖ ἐν τοῖς Ἱερωϊκοῖς αὐτοῦ οὕτως·

Ἐγρομένη δ' ἐρύπεθεν ἐς ἄπλετον ἠέρα πύληξ
 Πάντοθε μὲν σφαιριδὴν ἐλίσσεται, οἷα δὲ φαιδρὸς
 Οὐρανὸς ἀμριβέθηκε δόμου σκίπας.

Εἶδομεν μὲν τὸν πρῶτον Θόλον ἢ Τροῦλλον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἔτι πεσόντα, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνοικοδομητὴν αὐτοῦ ἐλήφθησαν νέα μέτρα· ἀφῆκαν τὴν πηγματοποιίαν (σκαλωσιάν) εἰς διάστημα ἐνὸς ἔτους ὥστε τὸ κεραμωτὸν νὰ ξηρανθῇ καλῶς, ἐπλήρωσαν ἐπομένως ὕδατος τὸν περίβολον τῆς ἐκκλησίας ὥστε νὰ δοκιμάσουν τὴν στερεότητά της· ἐπειδὴ δὲ παρητήρησαν ὅτι οἱ τέσσαρες μεγάλοι τετράγωνοι κίονες δὲν ἦσαν τοσοῦτον στερεοί, τοὺς ἐπέζευξαν ἔσωθεν διὰ τειχῶν εἴκοσι ποδῶν ὕψους καὶ ὀκτὼ πλάτους. Τὰ κυρίως κατηγόμενα ἐκτείνονται ἀπὸ τοῦ ἐσωνάρθηκος μέχρις ἐκεῖθεν τοῦ θόλου· τὸ ἔδαφος ἦτον ἐκ μαρμάρου πρασίνου τῆς Προικονήσου, κεκομμένον καὶ ἐξισατμένον εἰς τοιοῦτον τρόπον ὥστε τὰ χρώματά των ὠμοίαζον τὰ ὕδατα τεσσάρων ποταμῶν βρόντιων πρὸς τὴν θάλασσαν. Εἶπομεν ὅτι ὁ θόλος ἦτον ἐστολισμένος μὲ μωσαϊκὰ, ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου ἐφαίνετο ἡ εἰκὼν τοῦ Παντοκράτορος· αἱ τέσσαρες παρωτίδες

εις ἃς διαφυλάττονται τέσσαρα χερουβείμ ἦσαν κεκοσμη-
 μέναι μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον· ἡ κορωνὶς τῆς βάσεως τοῦ
 θόλου εἶναι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἡ κατατομὴ δὲ αὐτῆς εἶ-
 ναι ἀπλουστάτη· ἐκ τῆς κορωνίδος ταύτης προέρχονται
 στρίγγες κάθετοι ἀπολήγουσαι εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἡμισφαι-
 ρίου· ὁ θόλος φωτίζεται ἐξ ὀγδοήκοντα παραθύρων θολω-
 τῶν καὶ καλύπτεται ἐκ πλακῶν μολυβδίνων, τὸ πάλαϊ δὲ
 χρυσῶν.

Αἱ πλευραὶ ἐκτεινόμεναι πρὸς νότον καὶ βορρᾶν χωρί-
 ζονται τῶν κατηχομένων ὑπὸ τοῦς θόλους διὰ τεσσαρά-
 κοντα χονδρῶν κίωνων, τὸν ὁποῖον ἀριθμὸν ὁ Κ. Χάμμερ
 ἐθεώρησεν ὡς μυστικὸν παρὰ τοῖς Ἀσιανοῖς· οἱ κίονες οὗτοι
 ὑποστηρίζουσιν ἡμικυκλικὰς ἀψίδας, αἱ ὁποῖαι εἶναι περι-
 κεκοσμημέναι μὲ φυλλώματα· ἡ βᾶσις τοῦ κιονοκράνου
 εἶναι παχεῖα ἐστολισμένη μὲ κυμάτια σταυροειδῆ καὶ μο-
 νόγραμμα· αἱ πλευραὶ διαιροῦνται κατὰ μῆκος, ὡς εἴπο-
 μεν, εἰς τρία μέρη συγκοινωνοῦντα ἀλλήλοις διὰ μεγάλων
 ἀψίδων· εἰς τὸ ἄκρον τῶν πλευρῶν πρὸς τὰ δεξιὰ εὐρίσκετο
 ἡ θῆσις τῶν Λυτοκρατορισσῶν καὶ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῶν
 Λυτοκρατόρων. Ὑπεράνω τῶν πλευρῶν ἐκτείνεται σειρὰ
 στασιδίων πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος· ὑπεράνω δὲ τοῦ ἔσω
 νάρθηκος εὐρίσκεται τὸ γυναικεῖον, οὔτινος ὁ θόλος ὑπο-
 στηρίζεται ἐπὶ ἐξήκοντα ἑπτὰ κίωνων, τῶν ὁποίων τὰ κι-
 ονόκρανα εἶναι ἀπομίμησις Ἴονική· οὕτω λοιπὸν ὁ ὀλικὸς
 ἀριθμὸς τῶν κίωνων τῆς Ἀγίας Σοφίας ἀναβαίνει ὑπὲρ
 τοὺς ἑκατόν· τὰ πλευρὰ φωτίζονται διὰ παραθυρίων ἀψι-
 δωτῶν, τὰ δὲ παράθυρα τοῦ γυναικείου εἶναι μεγαλήτερα.

Ὁ ἄμβων ὑψοῦτο εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἀνωτέρων κατη-
 χομένων ἐκ μαρμάρου πολυτίμου περιεκεκοσμημένος διὰ
 χρυσῶν κίωνων καὶ εἶχε στέγασμα ἐν εἴδει θόλου φέρων-

τος εἰς τὸ ἄκρον σταυρὸν ἐστολισμένον μαργαρίταις λαμπροῖς· ἐκεῖσε κατὰ τὸ ἀνατολικὸν δόγμα ἐγένετο ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Εὐαγγελίου· τὸ μεταξὺ τοῦ Ἄμβωνος καὶ τοῦ Θυσιαστηρίου διάστημα ὠνομάζετο *Solca*· οἱ ἀναγνώσται ἐνὸς χωρίσματος ἀπὸ ξύλον τῆς κέδρου καὶ ἐστολισμένον μὲ δώδεκα κίονας κεκοσμημένους ἀργύρῳ καὶ εἰκονισματίοις περυστανούτοις τὴν Ἰειπάρθενον, τοὺς Ἀποστόλους, τοὺς Προφήτας καὶ τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

Ἐπὲρ ἄνω τούτων τῶν εἰκόνων ἐφαίνετο τὸ μονόγραμμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς συζύγου του Θεοδώρας. Τὸ θυσιαστήριον εἶχε τρεῖς θύρας· ἡ ἐν τῷ μέσῳ ἦτο μεγαλύτερα τῶν δύο ἄλλων· ἅπασαι δὲ ἔκλειον διὰ μεγαλοπρεπῶν παραπετασμάτων. Ἡ πρὸς ἀνατολὰς μεγίστη ἀψίς, στοὰ ἢ ἡμικύκλιον, διαιρεῖτο εἰς τρεῖς κόλπους, κοινῶς χηβάδας, ὧν ἡ κατὰ μέσον, ὅπου ἔκειτο ἡ ἱερὰ Τράπεζα, ἦν εὐρυτέρα τῶν ἐρ' ἐκάτερα τὰ μέρη δύο ἄλλων, τῆς μὲν τῆς προθέσεως, τῆς δὲ τοῦ Διακονικοῦ, περὶ οὗ ἡμικυκλίου, τοῦ σχηματίζοντος τοὺς τρεῖς κόλπους ἢ χηβάδας, Παῦλος ὁ Σιλεντιάριος ὑφαίνει τάδε·

Ὡς ἡ μὲν, βαθύκολπος ἀνίσταται κίρι κόγχη,
ὑψέην ἀντέλλουσα μία, τρισσοῖσι δὲ κόλποις
νέρθεν ἐπιμειβεκυῖα.

Ἐῶμεν τὰ παρὰ τοῦ τε ἀνωμένου καὶ τοῦ Κωδινού ιστορούμενα περὶ τριῶν παραθύρων, καὶ ἀναφέρομεν τὰ παρὰ Σιλεντιαρίου, καὶ συγχρόνου τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐναλήθως στιχουργούμενα·

Διατμηθεῖσα δὲ νότοις
πίνταχα μοιρηφίντα δοχλίκ φαιτὸς ἀνοίγει,
λεπταλίσις ὑάλσις κεκαλυμμένα, τῶν διὰ μέσος
φαιδρὸν ἀπαστράπτουσα φαισφόρος ἐρχεται ἠώς.

Θέλων ὁ Ἰουστινιανὸς ὄπως ἡ ἅγια Τράπεζα τοῦ ἱεροῦ Θυσιαστήριου γένηται ἔργον ἀμίμητον, συνέτριψε πᾶσαν πολύτιμον ὕλην χρυσοῦ, ἀργύρου, βαρυτίμων λίθων διαφόρων, μαργάρων, λαμπρῶν ἄλλων κόχλων Οὐλασσίων, καὶ πολυειδῶν μετάλλων, καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ, κατὰ τὴν τοῦ Κεδρινοῦ ἔκφρασιν, ὅσα τε γῆ φέρει καὶ θάλασσα, καὶ πᾶς ὁ κόσμος, κατέμιξε ταῦτα πάντα, καὶ συγχωνεύσας κατεσκεύασε ταύτην ἐξαισίαν, ἐξαστράπτουσαν διὰ τὸ ποικιλόχροον, καὶ ἀντανκλωσαν κατὰ τὰς φύσεις ἐκάστου εἶδους χροιάς ὑπὲρ τοῦ ἐξομομήκοντα, πρὸς θάμβος τῶν ὁρώντων. Ἐπέγραψε δὲ ὁ Αὐτοκράτωρ περὶ ταύτην Ἑλληνιστὶ τάδε·

Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν προσφέρομεν οἱ δοῦλοι σου, ΧΡΙΣΤΕ, ἸΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ καὶ ΘΕΟΔΩΡΑ, ἃ εὐμενῶς πρόσδεξαι, γιὰ καὶ ΛΟΓΕ ΤΟΥ ΘΕΟΥ, ὁ σαρκωθεὶς, καὶ σταυρωθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἡμᾶς ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ΠΙΣΤΕΙ ΣΟΥ διατήρησον, καὶ τὴν πολιτείαν, ἣν ἡμῶν ἐπίστευσας, εἰς τὴν ἰδίαν σου δόξαν αὐξήσον καὶ φύλαξον, πρεσβείαις τῆς ἁγίας ΘΕΟΤΟΚΟΥ καὶ ἁειπαρθένου ΜΑΡΙΑΣ.

Tua de tuis tibi offerimus servi tui, Christe,
Justinianus et Theodora ea tu propitius, accipe,
Fili Dei verum, qui nostri causa carnem
Assumpsisti, et cruci affixus fuisti: ac
Nos in recta tua fide conserva: et quam nobis
Commaisisti rempublicam, eam ad tuam
Gloriam auge actuere, intercedente
Sancta Dei para virgine Maria.

Ἡ ἅγια Τράπεζα ἐδράζετο, κατὰ τὸν Σιλεντιάριον, ἐπὶ κίωνων ὀλοχρύσων, ποικιλλομένων διὰ λίθων πολυτελῶν.

Κατὰ δὲ τὰς τέσσαρας ταύτας γωνίας ἔστησεν ὁ Ἰουστινιανὸς τέσσαρες ἀργυροχρῦσους κίονας, οἵτινες ἐκράτουν τὸ ἐπάνω τούτων στηριζόμενον Κιβώριον, ὄροφον ἢ οὐρανὸν, ἐπὶ δὲ τοῦτον, κατὰ τὸ ἄκρον, ἐκορυφοῦτο σφαῖρα ἀργυροχρῦτος, ἣν πόλον καλεῖ ὁ Σιλεντιάριος, καὶ ἐπὶ τὴν σφαῖραν Σταυρὸς ὑπερτέλλων ἀνεφαίνετο κατὰ τὸν Σιλεντιάριον.

Ἀπὸ δὲ τοῦ ὑπεράνω ἔνδοθεν τοῦ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης ἱσταμένου Κιβωρίου ἢ οὐρανοῦ ἐκρέματο, εἰς τύπον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μία χρυσῆ περιστέρα, καὶ ἐκ ταύτης ἀπρόωρητο ἡ ἱερὰ Πυξίς ἢ ἀρτοφόριον, οὗ ἔνδον ἐφυλάττετο διὰ τοὺς κινδυνεύοντας εἰς θάνατον ἀσθενεῖς ἢ θεία Εὐχαριστία. Κατὰ δὲ τὸ μέσον κέντρον τῆς κατὰ ἀνατολὰς μεγίστης στοᾶς ἢ χηβάδος τοῦ βήματος ὑπῆρχε τὸ Σύνθρονον, εἰς ὃ ὁ Πατριάρχης λειτουργῶν ἀνήρχετο δι' ἑπτὰ βαθμίδων, περὶ δὲ τὸ Σύνθρονον ἦσαν ἔδραι, ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ μετὰ τοῦ Πατριάρχου συλλειτουργοῦντες Ἀρχιερεῖς καὶ Σύγκελλοι· λαμπρὰ δὲ παρακετάσματα ἐξερχόμενα ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης ὑψουμένου Κιβωρίου ἢ οὐρανοῦ ἐκάλυπτον τὰ τέσσαρα μέρη ταύτης.

Πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς ἀψίδος εὐρίσκετο αἰθουσά τις χρησιμεύουσα ὡς διακονικὸν τῆς θείας μυσταγωγίας, ἐνθα διεφυλάττοντο τὰ ἱερατικὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ σκεύη ὑπῆρχον προσέτι ἐν αὐτῷ καθέδραι πρὸς ἀνάπαυσιν αὐτοκρατόρων πρὸς τῆς θείας μυσταγωγίας ἢ μετὰ.

Κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην τὸ σκευοφυλάκιον ὠνομάζετο *ἀλλεξιμάριον*, ἐν ᾧ οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ διάκονοι ἤλλαττον ἐπὶ τῆς θείας μυσταγωγίας τὰ ἱερὰ αὐτῶν ἄμφια, μετεμριεζόμενοι ἕτερα ὠνομάζετο προσέτι προσρητήριον (*salutatorium*), διότι καὶ Ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς

καὶ διάκονοι ἐν αὐτῷ συνεργόμενοι πρὸ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, ἠσπάζοντο ἀλλήλους.

Πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς ἀψίδος εὐρίσκετο ἑτέρα αἶθουσα ὀνόμαζομένη *σκευογυλάκιον*, ἐνθα διεφυλάσσοντο πάντα τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ τὰ εἰς τὰς κηδεῖας χρησιμεύοντα. Μεταξὺ τῶν ὑπὸ τοῦ λαοῦ σεβαζομένων χρεωματοῦμεν νὰ σημειώσωμεν τὸ ἱερὸν φρέαρ, ὅπερ ἐφαίνετο τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ αὐθωνος· ἐπὶ τοῦ φρέατος τούτου εἶχον θέσει τὸν φρεατόλιθον, εἰς ὃν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς συνδιελέχθη μετὰ τῆς Σαμαρίτιδος, ὡς μᾶς φανερόναι Νικήτας ὁ Παφλαγόγιος, ὁ ἀνώνυμος Ἱστορικός, καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος.

Τὰς πανηγυρικὰς ἡμέρας, καθ' ἃς οἱ Λυτοκράτορες ἀπῆρχοντο μετὰ προπομπῆς εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν, Παῦλος ὁ Σιλεντιάριος καλεῖ ταύτας Θεοστέπτους, καὶ τούτων τὰς τελετὰς ὁ Κωδινὸς ἐν τῷ περὶ τῆς τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν τάξεως περιγράφει κατ' ὄνομα· τὸ αὐτὸ δὲ ἔθος τῶν Θεοστέπτων ἡμερῶν ἐπεκράτει καὶ παρὰ Γάλλοις, Γερμανοῖς, Ἄγγλοις καὶ ἄλλοις, καλούμεναι παρ' αὐτοῖς *Curius Coronatus*, καὶ *Dies Coronae*, διότι, τελουμένης τῆς λειτουργίας, οἱ Ἀρχιεπίσκοποι καὶ Ἐπίσκοποι φέροντες τὸ στέμμα ἔθετον ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῶν Βασιλέων· παρὰ δὲ τοῖς Βυζαντινοῖς, ὅτε δημητελῆς μεγάλη ἐτύγγανε δεσποτική ἑορτὴ, ἐν ἀπὸ τῶν ἀπηρωρημένων ἀνωθεν τῆς θείας Τραπεζῆς τῆς ἁγίας Σοφίας πολυτελῶν στεμμάτων, κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον, λαμβάνων ὁ Πατριάρχης ἐτίθετο ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Λυτοκράτορος, ὃ καὶ ἔφερε μέχρι τέλους τῆς ἱερᾶς μυσταγωγίας.

Ναὸς περιέχων τοσαῦτα πλοῦτη ἔπρεπε φυσικῶς νὰ διακονῆται ὑπὸ πολλοῦ κλήρου, τοῦ ὁποῖου ὁ ἀριθμὸς ἀνέ-

βαινον εἰς ἐξήκοντα ἱερεῖς, ἰσχυρίθους, διακόνους, ὑπὲρ τοῦς ἐβδομηκοντα ὑποδιακόνους καὶ εἴκοσι πέντε ψάλτας, καὶ ὀστικρίους εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ Ναοῦ ἑκατὸν, καὶ ἀναγνώστας ἑνενήκοντα.

Περὶ τῆς εἰκονομαχικῆς ὀλεθρίας αἰρέσεως, ἣτις ἐμόλυνε τὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ κατεκρίθη παρὰ τῶν Συνόδων, ὡς ἐνδειξάσα μανίαν ἄλογον καὶ ἀκράτητον κατὰ τῶν ἱερῶν ἐκτυπωμάτων, καὶ σβέσασα, ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσχυροῦ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κοπρωνύμου, τὴν τῶν παιδευτηρίων διδασκαλίαν καὶ πᾶσιν ἐπιστήμην, ζητητέον, ἐάν ἡ φρηνητώδης ὁρμὴ αὕτη τῆς αἰρέσεως προσχώρησεν καὶ εἰς καταστροφὴν τῶν τῆς ἁγίας Σοφίας διὰ ψηφίδων ἱερῶν μορφωμάτων· περὶ οὗ πρῶτον λέγομεν, ὅτι, ἐπειδὴ καὶ αἱ διὰ μωσίου εἰκονογραφίαι ἀβλαβεῖς διέμειναν (α), οἱ Ὀλωμανοὶ περιορίσθησαν εἰς τὸ νὰ καλύψωσι ταύτας διὰ κονιάματος ἀσβέστου, οὗ ἀφαιρεθέντος εἶδομεν τὰ τοσαῦτα τῆς τε τοῦ ἔκτου αἰῶνος, καὶ τῶν μετὰ ταῦτα, τέχνης πολύτιμα ἀντικείμενα, καὶ πρὸς τούτοις (χάρις εἰς τὰς φροντίδας τοῦ ἐντέχνου ἀρχιτέκτονος Κ. Φωσσάτη, εἰς ὃν ἡ Λύτου ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ ὁ ΣΟΥΛΤΑΝΟΣ ἐνεπιστεύθη τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Ναοῦ) εἶδομεν καὶ τὸ ἐπὶ τῆς εἰσόδου στοᾶς λαμπρὸν τὴν τέχνην διὰ ψηφίδων διὰ τύπωμα τῆς Θεοτόκου, ἐπωλέμιον φερούσης τὸν Υἱὸν αὐτῆς καὶ Κύριον ἡμῶν, πρὸς ὃν καὶ τὴν αὐτοῦ μητέρα ἀφ' ἑνὸς μὲν μέρους ὁρᾶται ὁ μέγας Κωνσταντῖνος προσφέρων τὴν Θεμελιωθεῖσαν παρ' αὐτοῦ πόλιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς προσφέρων τὸν ὃν ἀνήγειρε Ναὸν τῆς ἁγίας

(α) Ἐκτὸς τῶν κατὰ καιροὺς ὑπὸ σεισμῶν παθουσῶν (καὶ μάλιστα τῶν ἀψίδων), ἐπισκευασθεισῶν παρὰ τινῶν αὐτοκρατόρων, καὶ αἴθρις διὰ μωσίου ἱερογραφεισῶν.

Σοφίας· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐκ χρυσαυγῶν ψηφίδων εἰκὼν αὕτη, ἣν ὁ Κ. Φωσσύτης ἐπαινεῖ ὡς τὸ ὠραιότερον διὰ μωσίου καλλιτέχνημα, ὑπάρχει ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἔπεται ἄρα τὴν Θαυμάσιον κατ' ἀρμονίαν τῶν τε χρυσῶν καὶ τῶν ἄλλων ποικιλοχρῶν ψηφίδων, καὶ τὴν ἐκ τούτων ἐν τῷ Ναῷ ἐξαστράπτουσαν ἐξαισίαν αἴγλην, τὴν τοὺς θεατὰς ἐκπλήττουσαν, αἰδεσθέντες οἱ εἰκονοκλάσται, καὶ ἵνα μὴ ἀποξέσταντες καὶ καταρρίψαντες τὸ τοσοῦτον κάλλος, καὶ ἐάσαντες τοὺς τοίχους γυμνοὺς, ἀμόρφους καὶ ἀηδεῖς, ὡς ἄλλον σκελετὸν, ἀμαυρώσωσι τὸν πλοῦτον τῶν χρωμάτων καὶ τῶν ἄλλων ἀμιμήτων ἐξόχων καλλωπισμάτων τοῦ Θαυμασίου Ναοῦ, διὰ τοῦ ὑποῖου καὶ ἐπεδεικνύετο ἡ αὐτοκρατορία πρὸς τοὺς θαμιζοντας πανταχόθεν εἰς Βυζάντιον δυνάστας καὶ τοπάρχας, ἔθνικαὺς πολλάκις, τὸ τῆς ἀβουλήτου φιλοτιμίας τοῦτο αὐτὸ συνέστειλε τὴν τῶν εἰκονοκλαστῶν πάντολμον καταστρεπτικὴν χεῖρα κατὰ τῶν ψηφιδῶν διατυπωμάτων τοῦ Ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας· καὶ τούτου δειγματὶ ἡ κελεύσει τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἱστορηθεῖσα διὰ μωσίου ἐπίσημος αὕτη εἰκὼν τῆς Πανάγου Θεοτόκου μετὰ τῶν δύο Ἀυτοκρατόρων, καὶ ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων πρὸς τοὺς ἄλλοις τοῦ Ναοῦ ψηφιδῶσι εἰκόσιν οὐδ' αὐτὴ παθοῦσα, ἔτι δὲ καὶ ἡ σιωπὴ τῶν τῶν Βυζάντια συγγραψάντων, διότι καὶ τοὶ αὐτῶν διηγουμένων τὴν ἐν ἄλλοις ναοῖς καὶ μέρεσι τῆς βασιλευούσης καὶ τῆς ἐπικρατείας γενομένην ὑπὸ τῆς αἰρέσεως καταστροφὴν τῶν ἱερῶν εἰκόνων, οὐδεὶς ὅμως τούτων ἀναφέρει ὅτι καὶ ἡ ἁγία Σοφία ὑπέστη τὰ αὐτά. Καὶ ἡ εἰκὼν αὕτη, καὶ αἱ ἄλλαι ἅπασαι, ἐκαλύφθησαν ἐπίσης ἤδη ὑπὸ γυψεμπλάσματος. Ἡ ἔφοδος τῶν σταυροφόρων θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Πατριάρχου Κωνσταντίνου ὡς ἰσχυρὰ

αίτια τῆς φθορᾶς, καὶ συμμεριζόμενοι τὴν ιδέαν τοῦ γεγρα-
ροῦ αὐτοῦ συγγραφέως, σημειοῦμεν ὅτι οἱ Λατῖνοι ἔφερον
ἤδη ὁμηρικὰ εἰς τὸ παλάτιον τῶν Καισάρων, διότι οἱ ἱστο-
ρικοὶ λέγουσιν ὁμορφῶνως, ὅτι ὅτε οἱ Αὐτοκράτορες εἰσῆλθον
εἰς αὐτὸ ἀνεγνώρισαν εὐκόλως τὰ ἔχνη τῶν βαρβάρων.

Ἦ ἔροδος κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρὰ τῶν
σταυροφόρων τῷ 1204 ἔτει, ἐπέφερον ἐπὶ τε τοὺς ἱεροὺς
Ναοὺς καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πολυτελῆ κειμήλια, ἐπίσης καὶ
ἐπὶ τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ ἀριστουργήματα τῶν ἐνδόξων
τῆς Ἑλλάδος χρόνων, τὰ μὲν δεινὴν λεηλασίαν, τὰ δὲ
φθορὰν μεγίστην καὶ ἀθεράπευτον· ἡ μὲν ἀμίμητος τῆς
ἀγίας Σοφίας τράπεζα, κατὰ τὸν θρηνοῦντα Χωνιάτην τὰ
τῆς ἀλώσεως ταύτης, κατεμαχίσθη καὶ διεμερίσθη ὑπὸ
τῶν σκυλευτῶν βανδάλων, ὥσπερ καὶ πλοῦτος ἅπας ὁ
ἱερός, ὁ τοσοῦτος τὸ πλῆθος, καὶ τὴν ἀγλαίαν ἀπέραντος,
τὰ δὲ πανήρα ὑπολείμματα τοῦ Σωτηρίου πάθους, τὰ ἐν
τῷ Ναῷ τῶν αὐτοκρατορικῶν παλατίων τεθησαυρισμένα,
οἷον ὁ ἀκάνθινος στέφανος, ἡ λόγχη, ὁ σπόγγος, ὁ χι-
τῶν καὶ μέρος τιμίου ξύλου, ἐπωλήθησαν ὑπ' ἄκρας ἐν-
δείας καὶ ἀθλιότητος ὑπὸ Βαλδουίνου τοῦ Β', τῷ 1240
ἔτει, πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον τὸν Θ'.
διὰ 400,000 φράγκων· καὶ ταῦτα πάντα καὶ τὰ τῆς
πωλήσεως τῶν ἱερῶν καὶ τιμαλφεστέρων, καὶ τὰ τῆς ὀλι-
κῆς λεηλασίας μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ μολύβδου, τοῦ καλύ-
πτοντος τοὺς Ναοὺς καὶ ἄλλας οἰκοδομὰς τῆς Κωνσταν-
τινουπόλεως, ἵνα ἐκ τούτου κόψωσι νομίσματα, καθὼς
πρότερον καὶ ἐπὶ Βαλδουίνου τοῦ πρώτου, τὴν αὐτὴν χρῆ-
σιν ὑπέστησαν καὶ οἱ ἐργασθέντες ἐπὶ τῶν ἐνδόξων χρόνων
τῆς Ἑλλάδος χαλκήλατοι ἀνδριάντες, καὶ ταῦτα πάντα,
λέγομεν, ἐπράχθησαν πρὸς ὑποστήριξιν βασιλείας ἐφημέ-

ρου· διὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποβολὴν τῶν σταυροφόρων, οἱ Ἕλληνες οὔτε ἐδυνήθησαν νὰ ἀναπληρώσωσι τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα ἄπαξ διὰ παντὸς ἀπωλεσθέντα, οὔτε νὰ ἀνοικοδομήσωσι τὰς ἀπείρους καταστροφάς· καὶ ὅτε οἱ Ὀθωμανοὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν ὑπῆρξαν μακρὰν τοῦ νὰ εὗρωσι τὰ ἐπαριθμηθέντα ὑφ' ἡμῶν πλούτη. Δὲν ἐπαναλαμβάνομεν μετὰ τοῦ Κ. Χάμμερ ἐπὶ τῇ πίστει τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν, ὅτι οἱ κατακτηταὶ ἐβεβήλωσαν τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ τὰ ἱερατικὰ ἐνδύματα μετεχειρίσθησαν ἐπιβλήματα τῶν ἵππων. Ἡ χρῆσις τῶν μεγαλοπρεπῶν ἐριπίων ἦτο γενικὴ εἰς τὴν Ἀσίαν, ὥστε οἱ Ὀθωμανοὶ ἐρχόμενοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν ἔφερον φυσικῶς μετ' αὐτῶν ἄλλως τοιαῦτα βεβηλώσεις ἦσαν μακρὰν τῶν ὀθωμανικῶν ἡθῶν, καὶ ἐὰν ἐπράχθησαν καταχρήσεις τινὲς εἰς τὰς πρώτας στιγμὰς τῆς ἀλώσεως, ὁ αὐτὸς Χάμμερ μᾶς φανερόναι ὅτι Μωάμεθ ὁ Β' δὲν ἤργησε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν εὐταξίαν, καὶ νὰ ἐπιτάξῃ τὴν ἐκλογὴν νέου Πατριάρχου.

Μεταβολαί τινες ἦσαν ἀναπόφευκτοὶ πρὸς ἐξιδίασιν τῆς ἁγίας Σοφίας εἰς τὴν λατρείαν τῶν κατακτητῶν· ἐν τῷ ἱερῷ φωτιζομένῳ ὑπὸ τοιῶν παραθύρων ἔθεσαν τὸ Μιχράπ (α)· αἱ συχναὶ τῶν γονυκλισίαι ἀπῆλθον ὅπως τὸ ἕδαφος τοῦ ναοῦ ἐπικαλυφθῆ μετ' ἀπέτητος· ὁ Μεντὲρ (β) ἀνηγέρθη ἐκ μαρμάρου μετὰ πολλῆς φιλοκαλίας· Μωάμεθ ὁ Β' ἔθεσεν ἐπ' αὐτοῦ τὰς σημαίας δύο ταγμάτων τῶν Γιανιττάρων, οἵτινες πρῶτοι ἀνέβησαν τὰ τεῖχη τῆς πόλεως. Ἐν μέσῳ τῆς οἰκοδομῆς ἀνηγέρθη ἐν πτερύγιον ἐκ μαρ-

(α) Μῆρος τοῦ Ὀθωμανικοῦ ναοῦ κατὰ τὸ ὅποιον ἡ ἱμάτης ἐστραμμένος πρὸς τὸ μῆρος τῆς Μίκκας ὁδηγεῖ τὸν λαὸν εἰς τὴν προσευχὴν.

(β) Ἰμῶν Ὀθωμανικῶν· ἐν τῷ ὅ ἱμάτης ἀναγινώσκει τὴν προσευχὴν.

μάρου, ὑπερ ὑποστηριζόμενον ὑπὸ κιόνων χρησιμεύει εἰς τοὺς ψάλτας (μουεζίν) προσκαλοῦντας εἰς τὴν προσευχὴν· τέλος ἄλλαι ἄμβωνες χαμηλότεροι εἰσὶ προσδιωρισμένοι διὰ τοὺς ἱεροκήρυκας (βατζ). Εἰς τὰ δύο δυτικὰ ἡμικύκλια εὐρίσκονται δύο μεγάλα δοχεῖα ἐκ μαρμάρου τῆς Προικονήσου χρησιμεύοντα εἰς τοὺς ἀγνισμοὺς τῶν Ὀθωμανῶν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θόλου εἰς τὴν θέσιν τῆς εἰκόνης τοῦ Παντοκράτορος ἔθεσαν τὸ ἀκλόουθον τεμάχιον τοῦ Κορανίου τρυτὸν τοῦ νοήματος τῆς Ἀγίας Σοφίας: Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ φωτός· πολλαὶ ἕτεραι ἐπιγράφαί ἐκ τοῦ Κορανίου στολιζοῦσι τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ· εἰς τὴν εἴσοδον αὐτοῦ ἐγράψαν ἐπὶ μιᾶς παραστάδος τὴν πρόρρησιν τοῦ Προφήτου περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Ἀγίας Σοφίας ὑπὸ Ἰσλαμισμού. Ἄπαντα τὰ μωσαϊκὰ ἐκαλύφθησαν πεφροντισμένως, ἐκτὸς τῶν τεσσάρων Χερουβείμ τῶν στολιζόντων τὰς παρωτίδας τοῦ θόλου περὶ τοῦ ὁποίου ὠμιλήσομεν ἄνωτέρω, περιστανομένων διὰ πτερωτῶν σφαιρῶν αἱ ὁποῖαι μόναι διετηρήθησαν· εἰς δὲ τὸ ἐξωτερικὸν ἀνηγέρθησαν τέσσαρες μινκρέδες. Τὸν ναὸν περιετριγύρισαν μὲ ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα τὰ ὁποῖα οἱ Ὀθωμανοὶ θέτουσιν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ὁρησκείας· εἶναι εὐκόλον νὰ διακρίνη τις τὰς οἰκοδομὰς ταύτας ἀπὸ τὰς χριστιανικὰς, διότι οἱ Ὀθωμανοὶ θέτουσιν εἰς τὰ θολωτὰ οἰκοδομήματά των γενικῶς τὸ φύλλον τῆς ἐλξίνης. Ἡ προτίμησις ἦν οἱ λαοὶ ἀποδίδουσι εἰς ἀντικείμενα τινὰ μᾶς ἐξέπληξε πάντοτε, καὶ ἡ ἀναλογία τῆς πρὸς τὰ ἐνδύματα καὶ τὰς οἰκοδομὰς κλίσεως τῶν ἐθνῶν προσωποποιεῖται ὑπὸ τὰ μνημεῖα· τῷ ὄντι ἡ θέσις μιᾶς πόλεως, τὸ σχῆμα τῶν οἰκιῶν ἀποκαλύπτουσιν εἰς τὸν περὶ τὴν τὴν τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τῶν κατοίκων. Ὡ! τίς δύναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι ὁ τύπος

ἐκάστου ἔθνους; εἶναι ἐξωγραφισμένος ἐπὶ τῶν οἰκοδομῶν!

Ἴσω; κατὰ πρῶτον μὲν συμβολικῶς καὶ χρησιμεύων εἰς τὸ νὰ παραστήτῃ τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἔλαβε χαρακτήρα ἀτομικόν, καὶ ὁ ἄνθρωπος ἤρχισε νὰ ἐγείρῃ τοὺς ναοὺς κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ εἰκόνα. Ὁ Βιτρούβιος ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τάξεων λέγει ὅτι οἱ Ἴονιοι θέλοντες νὰ ἀνεγείρωσι ναὸν (ὅστις νομίζεται ὁ τῆς Ἐφέσου) ἐμιμήθησαν τὰς κομψοτέρας καὶ χριστεύους ἀναλογίας γυναικῶς, ὅτι πρῶτον ἔδωκαν ὀκτὼ διαμέτρων ὕψος εἰς τοὺς κίονας, εἶτα δὲ ἐπρόσθεσαν βᾶσιν παριστώσαν τὴν ὑπόδησιν, τὰ δὲ κιονόκρανα περιεκόσμησαν μὲ κάλχας παριστώσας τοὺς πλοκάμους, τὸ δὲ μῆκος τοῦ κίονος ἐγάρραξαν μὲ ῥαβδώσεις ὅπως παραστήτωσι τὰς πτυχὰς τοῦ γυναικείου φορέματος. Ἄλλοι δὲ προσέτι ὅτι ὁπότε ἠθέλησαν νὰ κανονίσωσι τὰς ἀναλογίας τῶν ἑλληνικῶν μνημείων ἀκριβῶς, ὑπέθεσαν ἀναλογίαν τινὰ μεταξὺ ἐκάστης τάξεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος· οὕτως οὖν ἡ Δωρική τάξις, κατὰ τοῦτον τὸν συγγραφέα, παρίστα τὸν ῥωμαλαῖον νέον, ἡ Ἴονική τάξις τὴν ἔρρηδον γυναῖκα, ἡ δὲ Κορινθιακὴ τὴν νεάνίδα. Εἶναι εὐκόλον νὰ διακρίνη τις εἰς τὰ σχήματα τῆς τῶν μαύρων ἀρχιτεκτονικῆς τὴν ἀσιατικὴν νοχέλειαν, τοὺς πλατεῖς χιτῶνάς των, τὰ πλούσια κοσμήματα καὶ τὰς μεγαλοπρεπεῖς των τιάρας, αἱ ὁποῖαι ἔδωκαν βεβαίως τὴν πρώτην ιδέαν τούτων τῶν τόσον παραδόξων θύλων τῆς ἀνατολῆς, ἐνῶ τὸ λεπτόν σχῆμα τῶν ναῶν τῆς Δύσεως μᾶς παρίστα τὴν ἀσκητικὴν φυσιογνωμίαν τοῦ ἱεράρχου, τὴν μίτραν του καὶ τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον· τὸ πυραμοειδὲς κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τοῦ Ὀσίριδος ἔδωκε βεβαίως γέννησιν εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν ἀρχιτεκτονικὴν, καὶ

εις τοὺς καρδιομόρφους θόλους ἀνακαλύπτομεν τὴν σαρακηνὴν περικεφαλαίαν ἢ ἐκ τῶν τροποποιήσεων αἷς ὑπέστη τὸν πύλον (οὐσχιούρ) τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους.

Τὸ εὐφρὺς σχῆμα τοῦ κοινοτροφείου (ιμαρέτ) πρὸς τὸ μέρος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ παλατίου εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως· μᾶς φαίνεται ἔργον ἀρχιτέκτονος διατηρησαντος τοὺς τρόπους τῆς ῥωμαϊκῆς τέχνης.

Τὰ εἰς ἀνακούφισιν τῶν δυστυχῶν ἀφιερωμένα οἰκοδομήματα, ἅπερ τιμῶσι τοσοῦτον τὴν Μωαμεθανικὴν θρησκείαν, δὲν ἀνήκουσιν ἅπαντα εἰς αὐτοὺς, πολλὰ μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχον πρὸ τῆς κατακτῆσεως· ἡ διάδοσις τῆς παιδείας, ὁ διοργανισμὸς τῆς ἐργασίας, ἡ ἐξασφάλισις τῆς ὑπάρξεως κατὰ τῶν ἀσθενειῶν τοῦ γήρωσ, τὰ νοσοκομεῖα διὰ τοὺς ἀσθενεῖς, διὰ τοὺς ἀπομάχους, τὰ ξενοδοχεῖα διὰ τοὺς πτωχοὺς ὁδοιπόρους εἰσὶν εὐεργετήματα ἀνήκοντα εἰς τὴν κάτω αὐτοκρατορίαν· ἔβλεπέ τις εἰς ἕκαστον βῆμα ἐν Κωνσταντινουπόλει *Ξενοδοχεῖα, Πτωχοδοχεῖα, Νοσοκομεῖα, Βρεφοτροφεῖα, Λωβοτροφεῖα, Γεροντοκομεῖα*, τὰ ὅποια ἦσαν ἐμπεπιστευμένα εἰς εἰδικοὺς ἄρχοντας.

Θέλομεν ἤδη ἀκολουθήσει τὰς γενομένας ἀλληλοδιαδόχως ἐπισκευὰς, αἵτινες συντηρήσασαι τὸν Ναὸν τῆς ἀγίας Σοφίας ἀφῆρεσάν τι τοῦ πρώτου χαρακτῆρος. Ἡ ἱστορία μᾶς φανερόνει ὅτι μιᾶς τῶν μεγάλων ἀψίδων καταπεσοῦσης Βασίλειος ὁ Μακεδὼν ἀνέκτισεν αὐτὴν διὰ τῶν ἐμπειροτέρων ἐργατῶν τῆς ἐποχῆς του. Μετὰ ταῦτα Ῥωμανὸς ὁ Β' ἐπεχείρησε νέαν ἐπισκευὴν, ἀλλὰ καταπεσόντος τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ θόλου, Ἀνδρόνικος ὁ γέρων ἐπώλησε τὰ κοσμήματα τῆς γυναικὸς του πρὸς ἐπισκευὴν αὐτοῦ.

Ἐπὶ Ἄννης τῆς Βασιλίσσης, συζύγου Ἀυτοκράτορος Ἄν-

δρονίκου τοῦ νεωτέρου, ἢ πρὸς ἀνατολὰς μεγάλη ἀψίς ἢ στολὴ τοῦ ἱεροῦ βήματος, παθοῦσα ὑπὸ σεισμοῦ καὶ καταπεσοῦσα, συνέτριψε τὸ εἰκονοστάσιον καὶ τῶν ἀγίων εἰκόνων τὸν κόσμον, καὶ ἐὰν μὴ προὑπῆρχον κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ἐρείσματα, τὰ ὅποια ὁ γηραιὸς Ἀνδρόνικος προανοικοδόμησεν, ἐμελλε νὰ γείνη τὸ πτώμα πολλαπλάσιον κατὰ τὸν Γρηγοράν· τὴν δὲ καταπεσοῦσαν ἀψίδα ταύτην ἡ ῥηθεῖσα βασίλισσα ἀνήγειρε, τὰ δὲ ἐπέκεινα ἀνοικοδόμησεν ὕστερον ὁ Αὐτοκράτωρ Καντακουζηνός, καὶ εἴ τι ἐτι παρελείφθη πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς διὰ ψηφίδων ἐργασίας, ὁ υἱὸς τῆς Ἄννης καὶ γαμβρὸς τοῦ Καντακουζηνοῦ Ἰωάννης Παλαιολόγος ὁ Α΄. βασιλεύσας ἀνεπλήρωσε, τοῦ ὁποῦ ἡ διὰ μωσίου εἰκὼν ἐν βασιλικῇ στολῇ καὶ στέμματι ἀνεφάνη περὶ τὴν στοάν ταύτην τοῦ ἱεροῦ, ἀποξεσθέντος τοῦ κονιάματος, ἐπὶ τῆς γενομένης ἤδη ἐπισκευῆς· καθάπερ καὶ ἀλλαγῶν τοῦ ναοῦ, καὶ ἐν τοῖς κατηχομένοις ἀνεφάνησαν καὶ ἄλλων βασιλέων καὶ βασιλισσῶν ἔκτυπα, ὁ ῥηθεῖς Παλαιολόγος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος Αὐτοκράτωρ, ὁ περὶ τῆς διὰ ψηφίδων καλλονῆς τῆς ἀγίας Σοφίας φροντίσας.

Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Μωάμεθ ὁ Β΄. προσέθηκε πάντα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὴν Μωαμεθανικὴν θρησκείαν. Μετὰ παρέλευσιν ἐνὸς αἰῶνος καταπεσόντος τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμισφαιρίου ὑπὸ νέου σεισμοῦ, Σελὶμ ὁ Β΄. ἀνοικοδόμησεν αὐτὸ, ἀλλ' ἡ ἐπισκευὴ αὕτη μόλις ἐτελείωσεν ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀμουράτου τοῦ Γ΄. οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ τελευταῖος Σουλτάνος ὅστις ἔβαλε χεῖρα ἐπὶ τοῦ εὐλοῦ θέσας ἐν ἡμισέληνον ἐξ ὀρειχάλκου (ἀλέμ), ὅπερ δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν μὲ τὸ ἀστεροειδὲς ἡμισέληνον τὸ ἔμβλημα τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους. Ἐκτοτε τρεῖς αἰῶνες

παρήλθον ἐν διαστήματι τῶν ὑποίων οἱ διαδοχικοὶ σεισμοὶ ἔβλαψαν τὸν περίφημον Ναὸν ἐτοιμόρροπον ὄντα, μεγάλα ὕθεν ἐπισκευαὶ κατέστησαν ἀναπόφευκτοι.

Ἔργασία ἐξακολουθητικὴ ἐπὶ δύο ἔτη ἐξήρκεσεν εἰς τὸν Κ. Φοσσάτην βοηθούμενον ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του, νέου πεπαιδευμένου καὶ ἀρχιτέκτονος ἐπισήμου, ἵνα καταστήσῃ τὸν Ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας ὅπως περιφρονήσῃ ἐν διαστήματι αἰῶνων τὰς περιπετείας καὶ δώσῃ αὐτῷ τὸν ἀρχαῖον καλλωπισμὸν καὶ ἀσφάλειαν· ὁ Κ. Φοσσάτης ἐπὶ τούτῳ συνήθροισε πάντας τοὺς ἐμπείρους τεχνίτας οὓς ἠδυνήθη νὰ εὔρῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Γενομένων πασῶν τῶν ἀναγκαίων ἀποπειρῶν πρὸς ὑποστήριξιν διὰ τοιχοποιίας τοῦ θόλου, καὶ ἀποδειχθεισῶν ἀνωφελῶν μᾶλλον δὲ ἐπιβλαβῶν διὰ τὸ ἐπὶ τοῦ θόλου βάρος αὐτῶν, ὁ θόλος συνεδέθη διὰ σιδηρῶν στεφάνων.

Ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ ἀψὶς εἶχε παρεκκλίνει ἐκ τῶν σεισμῶν, ὥστε πολλοὶ κίονες εἶχον ἐξέλθει ἐκ τοῦ κέντρου τῆς βαρύτητός των, εἰς οὓς ὁ Κ. Φοσσάτης ἐπανέδωκε τὴν εὐθύτητα των ἀφαιρέσας τοὺς συνδέοντας αὐτοὺς ξυλίνους ὀρθωτῆρας καὶ ἀντικαταστήσας αὐτοὺς διὰ σιδηρῶν. Ὁμολογοῦμεν τὴν ἀδυναμίαν μας εἰς τὸ νὰ ἐπικρίνωμεν τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τοῦτο ἔργον, μᾶς φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ κίονες ἀνορθωθέντες οὕτως ἀποκαθιστῶσιν ἐπαισθητοτέραν τὴν ἔγκλισιν τοῦ ἐδάφους. Ἦνοιξε τὸ εἰς τὰ κατηχούμενα μόνον παρεκκλήσιον, κεκλεισμένον, ὡς ἔλεγον, ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων, καὶ τούτου οἱ τοῖχοι ἦσαν καθιστορισμένοι διὰ μωσίου· ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ τῶν ἱερῶν διατυπωμάτων ψηφωτὰ εἰς πολλὰ μέρη ἐξύσθησαν, δῆλον ὅτι χεῖρ εἰς τὸ κεκλεισμένον αὐτὸ παρεισδύσασα, ταῦτα κατέρριψε· λόγος δὲ περιφέρεται, ὅτι ἔκειντο ἐν αὐτῷ βιβλία εἰ

μεμβράναν, καὶ δοχεῖα μετὰ ελαίου, ἴσως ἀγίου μύρου.

Τὰ πλούσια μνημεῖα ἅπερ εὑρίσκονται ἐν τῷ τεμένει αὐτῷ διέλαμψαν πάλιν· ἀνεκαλύφθησαν πάντα τὰ μωσαϊκὰ τῶν θόλων τὰ μὴ δυνάμενα νὰ σκανδαλίσωσι τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ Μουσουλμάνους· ὁ ῥηθεις ἀρχιτέκτων μετεχειρίσθη τοὺς μικροὺς ὑαλίνοὺς κύβους οὓς ἀφῆρσεν ἐκ τῶν παρατρίπτων εἰκονογράφων, ἵνα ἐπιχειράσῃ τὰ διασημυτέρα μέρη τῶν εἰκόνων αἵτινες εἶχον βλαφθῆ· πρὸ πάντων δὲ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν του εἰς τὸ βῆμα τῆς Α. Μεγαλειότητος, ὅπερ διεκόσμησεν ἀξίως τοῦ προορισμοῦ του.

Δὲν θέλομεν ἐνταῦθα ὁμιλήσει περὶ τοῦ προδόμου τοῦ βήματος αὐτοῦ κεκοσμημένου· κατὰ τέχνην βυζαντινὴν, ἀλλὰ τόσον περισπουδαστῶς ὥστε δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν μεγαλοπρεπῆ ἀπλότητα τῶν λοιπῶν τῆς οἰκοδομῆς· λυπούμεθα προσέτι ὅτι ὁ ζωγράφος ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ μιμηθῆ τὴν χρυσὴν ἐπιφάνειαν τῶν θόλων ἐκάλυψεν αὐτὸν μὲ εἰκονογραφίαν μὴ συμφωνούσας μετὰ τῆς μεγαλειότητος τοῦ λοιποῦ τῆς οἰκοδομῆς.

Ἐν τούτοις τὰ ποικίλα ταῦτα ἐπαναλαμβανόμενα πολλάκις καθίστανται ἀηδῆ διὰ τῆς μονοτονίας των. Μολοντοῦτο ἡ ἱστορικὴ πίστις, ἧς ὁ ζωγράφος ἔδωκε δείγματα, ἡ ὑποτύπωσις τῶν εἰκόνων του, ἡ διάταξις τοῦ χρωματισμοῦ μαρτυροῦσι τὴν ἐπιτηδεῖαν χεῖρα τοῦ Κ. Φορνάρη καὶ μᾶς ἀποζημιούσι διὰ τοὺς μὴ τόσον καθάρους γύρους, οὓς παριστῶσι τὰ ἀρχαῖα μωσαϊκὰ τῶν ὁποίων αἱ εἰκονογραφίαι αὗται εἰσὶν ἐξαχολούθησις.

Εἰς τὰς παρωτίδας τοῦ θόλου ἀνήρτησαν μεγάλους ὠειδεῖς πίνακας περιέχοντας χρυσοῖς γράμμασι τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀμπούμπεκίρ τοῦ ἐπικυρωτοῦ, Ὁμάρ τοῦ δικαίου,

Ὅσμαν τοῦ κατόχου τῶν δύο φώτων, Ἀλή τοῦ ἀγαπητοῦ καὶ τέλος τῶν πρώτων ἰμάμιδων Χασσάν καὶ Χουσσείν· ἤθελεν εἶσθαι προτιμώτερον τὰ ὀνόματα ταῦτα τῶν ἀποστόλων τοῦ ἰσλαμισμού νὰ ἦσαν μὲ χαρακτηριστικὸν κουρδικὸν μὲ περικοσμήματα μαυρικὰ ἀνεκκαλοῦντα τὴν χάριν τῆς ἐποχῆς τῶν.

Ἐκόσμησαν τὸν θόλον μὲ πολυελέους χρυσοῦς, μὲ μεγαλόπρεπαις λυχνίαις φερούσαις πλέον τῶν ἐξ̄ χιλιάδων φώτων, καὶ ἀντικατέστησαν οὕτω τὴν τόσον ποιητικῶς περιγραφρεῖσαν ὑπὸ Παύλου τοῦ Σιλενταρίου φωτοχυσίαν.

Ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τετράγωνον ἐρυθρῶ ἐπὶ στρώματος λευκοῦ εἰσὶ κομψότερα τοῦ αἰωνίου κονιάματος τῶν τουρκικῶν μνημείων· ἀλλὰ τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τοῦτο μέτρον θέλει ἐμποδίσαι τοὺς περιηγητὰς ἀφικομένους εἰς Κωνσταντινούπολιν νὰ θεωρῶσιν ἐκ μικρῶς ἀποστάσεως τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, ὡς τὰ ἄλλα τεμμένα τὰ ὁποῖα μακρόθεν διακρίνονται διὰ τὴν ἐξαισίαν αὐτῶν λαμπρότητα.

Ἐκαστὸν τῶν πρὸς τὴν δύσιν πυργίων ἐκοσμήθη δι' ἐνὸς παραθύρου, τὰ ὁποῖα θεωρούμενα ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ παλατιοῦ εἶναι ἐξαιρέτα. Ἐνταῦθα ἄς μᾶς συγχωρηθῆ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν γνώμην μας· ἤθελεν εἶσθαι λαμπρότερον ἂν τὰ πυργία ταῦτα ἐκοσμοῦντο μὲ σφαίρας τινὰς ὅπως μὴ τὰ παράθυρα ταῦτα εὐρεθῶσι μόνον ἐν μέσῳ τοσαύτης οἰκοδομῆς.

Ἐπομένως εἴμεθα αὐστηροὶ κριταὶ ὡς πρὸς ἐπισκευήν. Εἶναι δύσκολον διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ἡδύνατο νὰ ἐπισκευάσῃ μίαν ἀρχαίαν οἰκοδομὴν χωρὶς νὰ συγχωρηθῶσι παροράματα τινὰ τῆς τέχνης. Ὁ Θορβαλτζέν καὶ Κάνοβας ἐπλαττον ἀριστουργήματα μετ' ὅλης τῆς εὐκολίας, ἀλλὰ προκειμένου τοῦ νὰ προσθέσωσιν ἓνα βραχίονα ἢ μίαν κνήμην εὐρίσκοντο εἰς ἀπελπισίαν. Εἰς παραπτώματα τινὰ καὶ

